

آینه پژوهش

سال سی و ششم، شماره چهارم
مهر و آبان ۱۴۰۴
ISSN:1023-7992

دوماهنامه نقد کتاب، کتاب شناسی و
اطلاع رسانی در حوزه فرهنگ اسلامی

۲۱۴

۲۱۴

آینه پژوهش

سال سی و ششم، شماره چهارم
مهر و آبان ۱۴۰۴

Ayeneh-ye-

Pazhoohesh

Vol.36, No.4

Oct - Nov 2025

A bi-monthly journal exclusively
review & information dissemination

214

dedicated to book critique, book
in the field of Islamic culture

ایلیا گرشویچ / سید احمد رضا قائم مقامی | رسول جعفریان | سید علی میرافضلی | فاطمه شاملو | مریم حسینی
لیلا عبدی خجسته / سمیع الله | عبدالجبار رفاعی / محمد سوری | مجید جلیسه | امید طبیب زاده
الیو برانکافورته / روزچهر مصاحب | سید محمد حسین حکیم | آنتونیو پانیینو / لیلی وهرام
امیرخانی | حیدر عیوضی | زکی نجیب محمود / حمیدرضا تمدن | آریا طبیب زاده | رقیه فراهانی
حمید عطائی نظری | میلاد بیگدلو | علی راد | سیدرضا باقریان موحد | علی ایمانی ایمنی | جویا جهانبخش

لقبی اشکانی در سرود جان و اشاره‌ای به اصل لغت سارویه و سابقه نام تخت جمشید
نسخه خوانی (۴۲) | احمدشاد غزنوی و صدر کرمانی | محبوبیت سفرنامه‌های فرنک ناصرالدین شاه در
هندوستان متّحده | از نگاه عربی: متفکران معاصر ایران و جهان عرب (۳)
چاپ نوشت (۲۱) | سلسله مباحث نظری در باب تاریخ ادبیات، براساس آرای رنه ولیک (۳)
سخنان حکمت آمیز زبان فارسی در سفر به غرب | وقفنامه‌ای از آخرین روزهای زندگی شیخ بهایی
دو گزارش نجومی از کارنامه اردشیر بابکان (۳: ۴-۷؛ ۴: ۶-۷) | ماجرا کم کن؛ گزارش بیتی از حافظ
آینه‌های شکسته (۱۱) | داستان احیای اندیشه فلسفی در مصر | یادداشت‌های لغوی و ادبی (۶)
اشعار تازه یاب از شاعران دوره قاجار با استناد به نشریات آن عصر | «و سخت عجب است کار گروهی از
فرزندان آدم!» | کتابی با عنوان حاصل الترجمان؟ | طومار (۱۳) | فیض گفتار نجف

کتاب شناسی دبیرستان البرز تهران

نکته، حاشیه، یادداشت

پیوست آینه پژوهش:

♦ قنیه الفتیان

♦ یادنامه استاد موسی اسوار

فرودستان از ساحل دجله تالاب کارون

مقایسه تطبیقی رمان درخت نخل و همسایه‌ها^۱ از غائب طعمه فرمان و همسایه‌ها از احمد محمود

مریم حسینی

تقدیم به استاد موسی اسوار
مترجم آثار غائب طعمه فرمان

اشاره

در میان میراث گرانبهایی که استاد اسوار برای ما باقی گذاشته، ترجمه چندین رمان و داستان کوتاه از نویسندگان مشهور عرب زبان موجود است: تا هر وقت که برگردیم، مجموعه داستان‌های کوتاه غسان کنفانی، نویسنده فلسطینی (انتشارات آگاه، چاپ اول، تهران: ۱۳۶۹)؛ درخت‌ها و قتل مرزوق (انتشارات هرمس، تهران: ۱۴۰۱) و اکنون اینجا... یا بار دیگر شرق مدیترانه (انتشارات هرمس، تهران: ۱۴۰۴) از عبدالرحمن منیف، نویسنده سعودی؛ و سه رمان سایه‌هایی بر پنجره (انتشارات هرمس، تهران: ۱۳۹۸) پنج صدا (انتشارات هرمس، تهران: ۱۳۹۹)، و درخت نخل و همسایه‌ها (انتشارات هرمس، تهران: ۱۴۰۰) از غائب طعمه فرمان، نویسنده عراقی. ترجمه سه رمان از غائب طعمه فرمان نشان از علاقه اسوار به ادبیات و نویسندگان عراقی دارد. عراق سرزمینی است که اسوار کودکی و نوجوانی خود را در آن سپری کرد و همانند غائب طعمه فرمان شاهد بسیاری از وقایع رفته بر این سرزمین بود. اشغال عراق برای سالیان متوالی به دست انگلیسی‌ها مهم‌ترین واقعه‌ای است که مردم این سرزمین با آن دست و پنجه نرم کردند و چه بسیار ذخایر فرهنگی و اقتصادی و انسانی خود را در طول سال‌های اشغال از دست دادند. رمان درخت نخل و همسایه‌ها از آثاری است که به این مضمون می‌پردازد. در این پژوهش، به بررسی تطبیقی رمان درخت نخل و همسایه‌ها اثر غائب طعمه فرمان با رمان همسایه‌ها اثر احمد محمود پرداخته می‌شود.

مقدمه

در بررسی تطبیقی رمان درخت نخل و همسایه‌ها اثر غائب طعمه فرمان (نویسنده عراقی) با رمان همسایه‌ها اثر احمد محمود (نویسنده ایرانی) نقاط اشتراک قابل توجهی به چشم می‌آید. این دو

۵۶۹

آینه پژوهش | ۲۱۴
سال ۳۶ | شماره ۴
مهر و آبان ۱۴۰۴

اثر، با وجود تفاوت‌های ملیتی نویسندگان، شباهت‌های محتوایی و ساختاری قابل توجهی دارند. دو نویسنده ایرانی و عراقی در سال ۱۳۴۲ - ۱۳۴۳ شمسی به نگارش اثری رئالیستی-سوسیالیستی در مورد اشغال سرزمین خود به دست انگلیسی‌ها می‌پردازند و هر دو نام همسایه‌ها را برای عنوان رمان خود برمی‌گزینند. هر دو نویسنده نوشتن نخستین رمان خود را تجربه می‌کنند و از تجربه‌های دوران زندگی خود در این آثار سخن می‌گویند. آن دو با توصیف زندگی مردم در خانه‌هایی کاروان‌سرا مانند فرودستی و تنگدستی و فقر و بیکاری این خانواده‌ها را به نمایش می‌گذارند. تمایز آشکار میان رمان طعمه فرمان و محمود در سرانجام شخصیت‌های اصلی داستان است. سلیمه، فریب مصطفی را می‌خورد و تمامی اندوخته خود را که سی دینار است از دست می‌دهد و مستأجرنشین یکی از اتاق‌های خانه‌های کاروان‌سرای می‌شود. حسین که خانه‌اش را فروخته و محبوبش را از دست داده، جای خالی مادرخوانده‌اش را احساس می‌کند. او در آن شرایط اسف‌بار، با اندوه بسیار، در پی انتقام از فردی برمی‌آید که صاحب (دوست دیرین پدرش) را کشته است. صاحب پس از مرگ پدر حسین تلاش کرده بود تا جای خالی وی را برایش پر کند. حسین قاتل صاحب را می‌کشد و خودش قاتل شمرده می‌شود. سرانجامی تراژیک و دردآور برای مردمی که همه تلاش‌هایشان به نابودی و اضمحلال ختم می‌شود. در رمان همسایه‌های احمد محمود، خالد در پی آشنایی با گروه‌های چپ‌گرا به هسته اصلی مبارزات علیه اشغالگران می‌پیوندد و در تلاش برای ملی کردن صنعت نفت به زندان می‌افتد. در رمان محمود، صدای اعتراض از نهاد همه شخصیت‌های داستان برمی‌آید. صداها بلند و بلندتر می‌شود و به تظاهراتی مردمی می‌انجامد؛ در رمان طعمه فرمان، اما، اعتراضات اندک و محدودی از برخی شخصیت‌های رمان مشاهده می‌شود که در برابر صدای طرفداران انگلیسی‌ها که کاسبان زمان تحریم و قحطی و اشغال هستند، خاموش می‌شود.

غائب طعمه فرمان (1927-1990 م/۱۳۰۵ - ۱۳۶۸ ش)

نویسنده برجسته عراقی و پیشگام رمان معاصر عراق. او علاوه بر مطالعات فراوانی که در زمینه متون کهن عربی و آثار معاصران داشت، شیفته آثار رمان‌نویسان غیرعرب، چون ماکسیم گورکی^۱، لئو تولستوی^۲، آنتوان چخوف^۳، فنودور داستایفسکی^۴، چارلز دیکنز^۵ و ارنست

۵۷۰

آینه پژوهش | ۲۱۴

سال ۳۶ | شماره ۴

مهر و آبان ۱۴۰۴

1. Maxim Gorky (1868-1936)

2. Leo Tolstoy (1828-1910)

3. Anton Chekhov (1860-1904)

4. Fyodor Dostoevsky (1821-1881)

5. Charles Dickens (1812-1870)

همینگوی^۱، نیز بود؛ البته، گورکی و تولستوی را تأثیرگذارترین نویسندگان بر سبک نویسندگی خود دانسته است. او دربارهٔ رمان‌های گورکی گفته است: «شخصیت‌های او از واقعیت برگرفته شده‌اند؛ او آنها را از جامعه‌ای که زیر و بالایش را شناخته برگرفته است» (به نقل از اسوار، ۱۳۹۸، ص هشت). دربارهٔ تولستوی نیز گفته است: «تولستوی سهل ممتنع است... سادگی نبوغ آساست... من دائم به او رجوع می‌کنم تا بدانم که نبوغ به دست دادن چیزهای خارق‌العاده و مبالغه‌آمیز نیست؛ بلکه چیش ماهرانهٔ خشت به‌ازای خشت است؛ همه می‌دانند خشت از چه ساخته شده، مادهٔ آن معروف است، اما از راز بنای مهندسی و کاخ بلند جز تولستوی کسی خبر ندارد» (همان، ص هشت - نه).

غائب از ۱۹۵۱ تا ۱۹۵۴، در بغداد، دبیر بخش مطالبات مردم در روزنامهٔ الاهالی، ارگان حزب ملی دموکراتیک عراق بود. او دربارهٔ این دوره می‌نویسد: «دوره‌ای پربار و در زندگی‌ام اثرگذار بود. مرا مدتی مدید به حال خود گذاشت تا با خود خلوت کنم و سرگردان در محله‌های قدیمی بغداد بگردم و بکوشم همهٔ برآمدگی‌های خاک و زمین و خطوط چهرهٔ مردم را در خود جذب کنم و به یاد بسپارم» (همان، ص نه).

۵۷۱

آینه پژوهش | ۲۱۴
سال ۳۶ | شماره ۴
مهر و آبان ۱۴۰۴

در کارنامهٔ داستانی او جز مجموعه داستان‌های تا هر وقت که برگردیم (۱۹۵۴) و مولودی دیگر (۱۹۵۹)، چندین رمان با نام‌های پنج صدا (۱۹۶۷)، وقت زادن حادثه (۱۹۷۴)، قربان (۱۹۷۵)، سایه‌هایی بر پنجره (۱۹۷۹)، دردهای آقای معروف (۱۹۸۲)، مطلوب و موکول به آینده (۱۹۸۶) و قایق تفریحی (۱۹۸۹) دیده می‌شود. رمان درخت نخل و همسایه‌ها (۱۹۶۶) نخستین رمان وی، موضوع بحث این مقاله است.

سه رمان پنج صدا، سایه‌هایی بر پنجره و درخت نخل و همسایه‌ها با ترجمهٔ سلیس و روان و هنرمندانهٔ استاد موسی اسوار منتشر شده است.

رمان درخت نخل و همسایه‌ها (۱۹۶۶-۱۹۶۴ م/ ۱۳۴۲-۱۳۴۴ ش)

رمان درخت نخل و همسایه‌ها از نمونه‌های درخشان رمان‌نویسی در ادبیات معاصر عربی است. این رمان نخستین رمان غائب است که آن را در سال ۱۹۶۴ نوشته و در سال ۱۹۶۶ منتشر کرده است. این رمان سرنوشت عده‌ای از مردم معمولی و تهیدست عراقی را در واپسین سال‌های جنگ جهانی دوم و اشغال عراق توسط انگلیسی‌ها روایت می‌کند. موضوع و شخصیت‌های

1. Ernest Hemingway (1899-1961)

این داستان، مانند سایر داستان‌های غائب، از متن واقعیت و حیات اجتماعی مردم گرفته شده است. رمان سرنوشت تلخ مردمی بیکار، بی‌سواد، قحطی‌زده، بیمار و گرسنه است که در جامعه‌ای با معادلات سیاسی و اقتصادی نابسامان به سر می‌برند و هیچ‌امیدی به بهبود اوضاع خویش ندارند. محله سلیمه (شخصیت اصلی داستان) و همسایه‌های او در یکی از پست‌ترین مناطق شرقی دجله قرار دارد که هنوز نشانی از دوران مدرن بغداد در آن دیده نمی‌شود؛ درحالی‌که در آن طرف دجله، در ناحیه غربی، کاخ‌ها و خانه‌هایی افراشته دیده می‌شود که بیشتر مربوط به اشغالگران انگلیسی و طرفداران آنهاست.

شخصیت‌های اصلی داستان سلیمه زنی نانوا و پسرخوانده‌اش حسین هستند. درخت نخل نماد و سمبلی از وضعیت زندگی سلیمه است. همه‌جا صفت قزیمیت در کنار نام این درخت آمده که نشان از پژمردگی جسمی و روحی سلیمه دارد. درخت نخل در پایان داستان بریده می‌شود. زندگی فرودستانه سلیمه و حسین نیز در پایان رمان به شکلی تراژیک در هاله‌ای از تاریکی و شوربختی فرومی‌رود.

همسایه‌ها در این داستان در طویله یا خانه‌های مخروبه و یا اتاق‌های خانه‌ای قدیمی کاروانسرامانند زندگی می‌کنند. مرهون، زن نظافتچی و تیماردار اسب‌های طویله احمد آقا که دیواربه‌دیوار خانه سلیمه است در همان طویله زندگی می‌کند، سلیمه در خانه‌ای قدیمی و فرسوده و حمادی سورچی و زنش ردیفه، صاحب، کرایه‌دهنده دوچرخه، خیریه و شوهرش رزوقی، فتحیه باقالی‌پز، همسایه‌های سلیمه هستند که در کاروان سرا زندگی می‌کنند.

غائب در نگارش رمان درخت نخل و همسایه‌ها به تأثیرپذیری از رمان‌های نان و شراب^۱ و فونتامارا^۲ی اینیاتسیو سیلونه^۳ اشاره کرده است (به نقل از اسوار، ص ۵۷۲). رمان فونتامارا در سال ۱۹۳۱، زمان اوج جنایات فاشیسم ایتالیا، نوشته شده است. اینیاتسیو سیلونه در این دو رمان ضمن توصیف زندگی اسف‌بار مردم طبقه پایین به اعتراض و انقلاب آنها در برابر رژیم ستمکار موسولینی می‌پردازد؛ اما در رمان غائب خبری از انقلاب و اعتراض نیست. اعتراض‌ها به اشغال انگلیسی‌هاست که آن هم به سبب وجود نوکران انگلیسی‌ها و قاچاقچی‌ها و محتکران شنیده نمی‌شود.

۵۷۲

آینه پژوهش | ۲۱۴

سال ۳۶ | شماره ۴

مهر و آبان ۱۴۰۴

1. Bread and Wine

2. Fontamara

3. Ignazio Silone (1900-1978)

احمد محمود (۱۳۱۰-۱۳۸۱ش)

احمد محمود نویسنده‌ای از خطّه جنوب ایران است. او متولّد ۱۳۱۰ شمسی در شهر اهواز است. منتقدان ادبیات داستانی او را به دلیل پرداختن به موضوعات اجتماعی، سیاسی و تاریخی در داستان‌هایش به عنوان نویسندهٔ رمان واقع‌گرای اجتماعی می‌دانند.

احمد محمود هشت مجموعه داستان کوتاه، شش رمان و دو فیلمنامه نوشته است. او حدود پنجاه سال از عمرش را صرف نوشتن کرد؛ اما برخی از آثارش، به دلیل پرداختن به مسائل سیاسی و نقد مسائل جامعه، توقیف شد.

رمان همسایه‌ها (۱۳۴۵-۱۳۴۳ش/۱۹۶۵-۱۹۶۷م)

همسایه‌ها اولین رمان محمود است. او نگارش این رمان را در سال ۱۳۴۳ خورشیدی آغاز و حدود دو سال بعد، در اردیبهشت ۱۳۴۵، به اتمام رسانید. رمان در شش فصل و در ۵۰۲ صفحه به نگارش درآمد و انتشارات امیرکبیر آن را منتشر کرد. رمان همسایه‌ها نخستین رمان احمد محمود است، همان‌طور که درخت نخل و همسایه‌ها نخستین رمان طعمه فرمان است. معمولاً، نویسندگان بزرگ در نخستین رمان از زندگی خود روایت می‌کنند. رمان همسایه‌ها رمانی رئالیستی-سوسیالیستی است که وضعیت جامعهٔ ایران را در سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۳۲ توصیف می‌کند و به مسئلهٔ ملی شدن صنعت نفت و وقایع و اتفاقات آن دورهٔ تاریخی می‌پردازد.

شخصیت اصلی رمان نوجوانی به نام خالد است که در یکی از اتاق‌های خانه‌ای همراه با پدر و مادرش زندگی می‌کند.

فضای مشترک سیاسی و اجتماعی در دو رمان

نیروهای شوروی و انگلیس ایران را، در شهریور ۱۳۲۰، اشغال کردند. انگلستان استان‌های خوزستان، تهران، کرمانشاه و شوروی آذربایجان، گیلان و کردستان را تحت اشغال خود درآورده بود. خوزستان، یکی از مهم‌ترین شهرهای نفت خیز ایران، مستعمرهٔ خوبی برای انگلیسی‌ها بود.

وقایع رمان همسایه‌ها سال‌های میان ۱۳۲۳ تا ۱۳۳۱ شمسی یعنی قبل از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ و سال‌های آغاز حکومت سلطنتی محمدرضا شاه را شامل می‌شود. در آغاز دههٔ ۱۳۲۰ نیروهای اشغالگر انگلیس و روس وارد ایران می‌شوند و انگلیس در استان خوزستان و شهرهای دیگر مستقر می‌شود. خوزستان به دلیل موقعیت نفت خیز مکان مناسبی برای استعمارگران انگلیس بود. رمان

همسایه‌ها از دوران قبل از ملی شدن صنعت نفت یاد می‌کند، دورانی که شرکت غاصب نفت، مالیاتی را که بابت استخراج نفت به دولت انگلیس می‌داد از حق الامتیاز ملت ایران بیشتر بود.

رمان همسایه‌ها روایت زندگی مردمی است که از حضور انگلیسی‌ها در شهر خسته شده و در پی گرفتن حق خود از درآمد نفت سرزمین خود هستند. آنها معترض‌اند که چرا انگلیسی‌ها باید نفت ما را بدزدند. ایشان به دنبال تأیید نمایندگان در مجلس هستند تا از ملی کردن صنعت نفت در مجلس دفاع کند. مردم هر روز منتظر خبرهای تازه‌ای از رئیس دولت و تصویب ملی شدن نفت هستند. احمد محمود که به خوبی با معضلات و مشکلات مردم روزگار آشناست و به عنوان یکی از اعضای جامعه فرودست خوزستان تمامی دردهای جامعه را تجربه کرده، در رمان همسایه‌ها به مسائل جامعه آن دوران؛ چون فقر ناشی از ظلم و جور نظام حاکم، جهل مردمان طبقه فرودست جامعه و به تبع آن اعتقاد به خرافات و جادو و جنبل، خودکشی، فحشا، مبارزات طبقه کارگر برای احقاق حقوق از دست رفته خود پرداخته است.

رمان درخت نخل و همسایه‌ها از غائب طعمه فرمان نیز بیانگر وقایع سال‌های آخر جنگ جهانی دوم و حضور ارتش انگلستان در کشور عراق است. نیروهای انگلیسی که پیش از این هم در طی جنگ جهانی اول این کشور را اشغال کرده و در زمره مستعمرات خود آورده بودند، در طول جنگ جهانی دوم نیز در این کشور مستقر شدند و با ایجاد پایگاه‌های نظامی و سودجویی از ذخایر ارزشمند این سرزمین پشت جبهه خود را قوی‌تر می‌کردند. آنها تمامی اقلام مواد غذایی و دارویی را در انحصار خود درآورده بودند؛ به همین سبب قحطی و فقر دامن‌گیر مردم طبقه کارگر و کشاورز عراق شد و گرسنگی و بیماری شیوع پیدا کرد. غائب طعمه فرمان در رمان درخت نخل و همسایه‌ها روایتگر زندگی افرادی از همین طبقه در داستان خود است تا بتواند نتایج حضور بیگانگان در کشور را نمایش دهد.

محمود و طعمه فرمان نگارش رمان‌های خود را تقریباً در سال‌های ۱۳۴۲ - ۱۳۴۳ شروع می‌کنند. شرایط مشابه سیاسی و اجتماعی ایران و عراق دو نویسنده رئالیست دو کشور را بر آن می‌دارد که از وضعیت اسفبار مردم سرزمینشان که نتیجه بی‌خردی صاحبان حکومت و اشغال بیگانگان است، حکایت کنند.

فضای مشترک فرهنگی

آبخورهای مشترک غائب و احمد در داستان نویسی: مروری بر مطالعات این دو نویسنده از آبخورهای مشترک آن‌ها حکایت می‌کند. هر دو نویسنده سخت شیفته آثار نویسندگان روس چون ماکسیم گورکی، تولستوی، چخوف و داستایفسکی هستند.

اسحاقیان در مقاله‌ای از تأثیر رمان مادر گورکی بر رمان همسایه‌های احمد محمود نوشته است (اسحاقیان، ۱۳۹۳، ص ۱۰۵). طعمه فرمان نیز از تأثیر فراوان آثار گورکی بر رمان‌های خودش یاد کرده است. رمان مادر گورکی کتاب مقدس چپ‌گرایان و مانیفست (بیانیه) ادبی ایشان بود و بی‌تردید هر دو نویسنده این رمان را مطالعه کرده و در صحنه‌های مختلف داستان‌هایشان تحت تأثیر آن بوده‌اند. محمود در جایی می‌گوید که کتاب‌های تولستوی و گورکی را می‌خواندم و آثار برخی نویسندگان روس در اختیارمان بود (... باقری، ۱۳۸۳، ص ۵۳۹).

هر دو در بزنگاه‌های سیاسی و تاریخی مشترکی زندگی می‌کردند. جنگ جهانی دوم، اشغال کشور توسط متفقین و گسترش تمایلات چپ‌گرایانه در میان روشنفکران که موجب می‌شود هر دو نویسنده به گروه‌های چپ‌گرایان پیوسته شوند. احمد محمود توده‌ای می‌شود و غائب طعمه فرمان به حزب دموکراتیک عراق می‌پیوندد و سال‌های طولانی در روسیه زندگی می‌کند. هر دو نویسنده از طبقه پایین دست جامعه بودند و از سرمایه اقتصادی برخوردار نبودند، در نتیجه با رنج تهیدستان و فرودستان جامعه خود به خوبی آشنا بودند و هر دو نویسنده در طول زندگی شان دچار بیماری ریوی بودند و مرگ هر دو هم به آن سبب بود.

۵۲۵

آینه پژوهش | ۲۱۴

سال ۳۶ | شماره ۴

مهر و آبان ۱۴۰۴

عنوان دو داستان

نکته جالب توجه این است که هر دو نویسنده عنوانی مشابه برای رمان‌هایشان برمی‌گزینند: درخت نخل و همسایه‌ها و همسایه‌ها. در رمان غائب درخت نخل نمادی برای سلیمه شخصیت اول داستان است که نانوایی رنج‌کشیده، تهیدست و فریب‌خورده است. نخل قزیمیت داستان با سلیمه به سویی انحطاط پیش می‌رود و سرانجامش بریده شدن است. اما واژه مرکزی هر دو رمان همسایه‌هاست. همسایه‌ها در هر دو رمان خانواده‌هایی هستند که در خانه‌های اشتراکی در اتاق‌هایی جدا از یکدیگر زندگی می‌کنند. رمان داستان همسایه‌هاست. مردمانی در نهایت فلاکت و فقر.

شخصیت‌های دو داستان

فضای مشترک دو رمان و خوانش پسااستعماری آن: «خوانش پسااستعماری»، در واقع خوانشی از آثار ادبیات داستانی شرق است با در نظر گرفتن تأثیری که استعمار زمانی بر این ادبیات گذاشته است. رمان درخت نخل و همسایه‌ها رمانی ضد استعمارگری و استعمارگران است. روایت رمان مربوط به دوران جنگ جهانی دوم است که انگلیسی‌ها عراق را اشغال کرده و از منابع این کشور به سود متفقین استفاده می‌کنند. در این دوران سربازان بریتانیایی از تمام سرمایه‌های این کشور استفاده می‌کردند؛

درحالی که مردم عادی به نان شب محتاج بودند. آرد و شکر و چای نایاب بود و مردم در فقر و گرسنگی و بیماری به سر می بردند. در این رمان آرزوی مردم این است که انگلیسی ها هرچه زودتر بغداد و دیگر شهرهای عراق را ترک کنند. «خداکنه جنگ تموم بشه و این نپالیا و سیکا و انگلیسیارو بیرون کنند» (طعمه فرمان، ۱۴۰۰، ص ۱۸۳). این بار با همین دستهای خودمون بیرونشون می کنیم» (همان جا). اما در مقابل این گروه صدای طرفداران انگلیسی ها که کاسبان دوران قحطی هستند هم شنیده می شود: «من نمی تونم بغدادو بدون انگلیسیا ببینم» (همان، ص ۱۳۰). اندوه قاجاقچی ها از اینکه انگلیسی ها بغداد را ترک می کنند در صفحاتی از رمان مشهود است (همان، ص ۱۹۹ و ۲۰۵) و سردرگمی مردمی که هیچ آینده ای برای خود متصور نیستند از این جملات هویدا است: «تا دیروز با هیتلر بودیم امروز با انگلیسی هاییم فردا معلوم نیست...» (همان، ص ۱۴۸). از صحنه های خفت بار داستان صحنه شاشیدن سرباز انگلیسی در خیابان است. از باشگاه نظامیان انگلیسی در گلوگاه پل دو سرباز مست انگلیسی بیرون آمدند. کمی بالاتر رفتند. سپس، یکی از آن ها زیپ شلوارش را باز کرد و ادرار کرد. ادرار او به صورت خطی دراز از پل ملک فیصل سرازیر شد و به بساط فروشنده ای رسید که ساندویچ نان و تخم مرغ می فروخت و با چهار مشتری که دور سینی اش حلقه زده بودند روی زمین نشسته بود... حسین گفت: مادربه خطارو باش!... مرد مست سر برداشت و به پل نگاه کرد و گفت: دوتای دیگه بیرون آمدن. پاتیلن. اوانام می خوان بشاشن. بغداد شده توال انگلیسیا (همان، ص ۱۸۷-۱۸۸). شبیه همین صحنه را در داستان دندیل غلامحسین ساعدی که آن هم رمانی ضد استعماری است شاهد هستیم (ساعدی، ص ۴۷).

۵۷۶

آینه پژوهش | ۲۱۴
سال ۳۶ | شماره ۴
مهر و آبان ۱۴۰۴

وجوه تمایز دو رمان

وجه تمایز رمان همسایه های محمود با رمان درخت نخل و همسایه های غائب در بازنمایی اعتراضات طبقات مختلف مردم، به ویژه کارگران و رانندگان، بر علیه انگلیسی ها و رژیم سلطنتی است. شعاری که راننده های نفتکش بر روی سینه شان نصب کرده بودند، این بود: «صنعت نفت باید ملی شود» (محمود، ۱۳۵۷، ص ۸۹).

در هر دو رمان، دو پسر جوان شخصیت های اصلی رمان هستند. خالد در رمان همسایه ها و حسین در رمان درخت نخل. خالد به سبب پیوستن به گروه های روشنفکر چپ جامعه مسیر تحوّل روحی و فکری را طی می کند و در کنار دیگر فعالان نهضت ملی صنعت نفت به مبارزی تبدیل می شود. رمان همسایه ها رمان تحوّل است، اما حسین که فرصت آشنایی با روشنفکران و مبارزان جامعه خود را نیافته است و هم پیمانه افراد شورور جامعه شده، سرانجام دست به قتل می زند و پایان داستان، پایان کار حسین است. او خانه اش را می فروشد و نامادری اش را آواره

می‌کند، دختری که دوستش می‌داشت او را رها می‌کند، دوستی که همچون پدر نگران او بود کشته می‌شود و سرانجام تنها راه نجات را در انتقام از قاتل صاحب می‌بیند. او را می‌کشد و داستان با صحنه‌ای خونین و تراژیک پایان می‌یابد.

نتیجه‌گیری

مقایسه تطبیقی دو رمان نشان داد که تا چه اندازه دو رمان همسایه‌ها اثر احمد محمود و درخت نخل و همسایه‌ها از غائب طعمه فرمان به یکدیگر شباهت دارند. زمینه‌های مشترک فکری و فرهنگی دو نویسنده، افزون بر مشابهت فضای سیاسی و اجتماعی دو کشور ایران و عراق در محدوده زمانی یکسان، موجب تولید و آفرینش دو رمان می‌شود که موضوع آن فقر و تنگدستی طبقه فرودست جامعه در سرزمین‌هایی است که دولتیانش بی‌حمیت‌اند و بی‌عرضگی ایشان و بی‌شرمی بیگانگان موجب اشغالگری استعمارگران می‌شود. اما تمایز بارزی در دو رمان مشهود است که موجب می‌شود میان وضعیت فرهنگی ایران و عراق و در نتیجه شخصیت‌های داستانی محمود و فرمان تفاوت وجود داشته باشد. رمان محمود رمان تحول است و شخصیت اول داستان که خالد نام دارد، به سبب آشنایی با روشنفکران شهر خود، از پسر ساده بی‌سواد تبدیل به مبارزی اندیشمند می‌شود؛ درحالی‌که در رمان غائب طعمه فرمان کورسوی امیدی برای شخصیت‌های داستان وجود ندارد و حسین جوان اقدام به کشتن کسی می‌کند و سرنوشت شومی انتظارش را می‌کشد. در رمان محمود نقش نیروهای اندیشمند درون داستان به همراه هوشمندی جامعه ایرانی موجبات ملّی‌شدن صنعت نفت را فراهم می‌کند. رانندگان نفتکش‌های شرکت نفت شعار ملّی‌شدن نفت می‌دهند و با هوشیاری به یاری نیروهای روشنفکر جامعه تلاش می‌کنند تا سرزمین خود، ایران، را از توطئه بیگانگان نجات دهند.

منابع

- اسحاقیان، جواد (۱۳۹۳)، نقد و بررسی آثار احمد محمود، تهران، نگاه.
- اسوار، موسی (۱۳۹۸)، «پیشگفتار»؛ نک: طعمه فرمان، سایه‌هایی بر پنجره.
- باقری، خسرو (۱۳۸۳)، «گفت‌وگویی با احمد محمود»، بیداردلان در آینه، احمد آقائی، تهران، به‌نگار.
- ساعدی، غلامحسین (۱۳۵۲)، دندیل، چاپ دوم، تهران، امیرکبیر.
- طعمه فرمان، غائب (۱۳۹۸)، سایه‌هایی بر پنجره، چاپ دوم، ترجمه موسی اسوار، تهران، هرمس.
- طعمه فرمان، غائب (۱۴۰۰)، درخت نخل و همسایه‌ها، ترجمه موسی اسوار، تهران، هرمس.
- محمود، احمد (۱۳۵۷)، همسایه‌ها، چاپ چهارم، تهران، امیرکبیر.